

ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 504.062 : 630.90

ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЛІСІВНИЦТВА КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В КОНТЕКСТІ ЗБАЛАНСОВАНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

О.І. Дребот

доктор економічних наук, професор

провідний науковий співробітник відділу економіки природокористування в агросфері

Інститут агроекології і природокористування НААН

Проведено короткий огляд становлення і розвитку лісівництва по Київській області з часів його започаткування та за сучасним його станом у межах суб'єктів-землекористувачів державного лісівництва. Останнє — з урахуванням Регіональної програми розвитку лісового господарства Київської області на період до 2015 року. Показані окремі аспекти щодо недосконалості економічних механізмів формування і забезпечення самоокупного і прибуткового господарювання ДП_лісгоспів. Приведені висновки та рекомендації щодо вдосконалення господарсько-адміністративного поділу ДП_лісгоспів, організації території їх діяльності, встановлення меж, з урахуванням політичного курсу держави на децентралізацію управління, та ідентифікацію (замість знеособленого «держави») відповідальності землекористувачів за фінансові та екологічні результати господарювання.

Ключові слова: *лісівництво, лісовий, землекористування, видатки, галузь, доход, доходність, земства, площа.*

.....

З історичних джерел відомо, що впорядковане лісівництво, як галузь рослинництва, на Київщині зароджується в кінці XVIII століття, з утворенням на державному рівні Лісового департаменту для управління казенними і дворцовими лісами в 1798 році. При цьому в межах Київської губернії на той час починає формуватись облікова та статистична звітність, перед усім, за показниками лісового доходу за користування земельними угіддями, у т. ч. за вилучення деревних ресурсів та користування т. з. супутніми і другорядними лісовими матеріалами. Про це свідчать, наприклад, звітні дані про надходження лісового доходу за період з 1804 року до 1897 року — 100-річчя з часу заснування впорядкованого лісокористування по галузі форстмейстерства, що згодом отримала назву «лісівництво» (табл. 1).

На початку та в першій половині XX століття лісівництво здійснювалось на засадах самоокупності й прибутковості господарювання не за рахунок поширення площі земель лісових, а шляхом його інтенсифікації. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського має деяку інформацію про діяльність Київського губернського земства, але не має відомостей по матеріалах оцінки використання земельними чи іншими землевласниками та землекористувачами минулої пори. Хоча, як свідчать інформаційні джерела, Київське Губернське Земство було, але пошук матеріалів для оцінки земель результатів не дає.

Положення про губернські та повітові установи Земств було введено з 1864 року. Вони

діяли, як виборні органи місцевого самоврядування, здійснювали контроль за користування земельними угіддями, зокрема, ефективності використання, сучасною мовою, земельних ресурсів, у т. ч. тих, котрі здійснювали лісівництво. Наявність лісів по Київській області на сьогодні, більше 600 тис. га, чи не є одною із ознак забезпечення раціонального використання лісових ресурсів та їх відновлення у складі лісових екосистем Київщини.

На відміну від колишнього багатокладного формування землекористування для здійснення лісівництва, за часів радянської влади була утворена монопольна влада на користування земельними угіддями галузевого управління. Після численних реформувань в післяреволюційний період, врешті-решт, у 1947 році було утворені Міністерства лісового господарства колишнього Союзу і Союзних республіках, у т. ч. в Україні, з його обласними (в окремих регіонах — міжобласними) управліннями лісового господарства. Лісгоспи (сучасною мовою — лісогосподарські підприємства, далі ДП_лісгоспи), їх розміщення і межі колишніх лісових дач і масивів, складались при повному домінуванні центральних органів управління лісового господарства області, при мінімальному врахуванні інтересів і поглядів органів місцевої влади. Зрозуміло, колишні Губернські й повітові Земства після революції припинили свою діяльність. У 1954 році з Київської області (на початку — Київська губернія) була відокремлена її частка і створена Черкаська область.

**Порівняння надходжень лісового доходу за 1804–1897 роки по Київській губернії
(рублі за переводом на срібло)**

Губернія	Надійшло лісового доходу		У скільки разів дохід 1897 р. перевищував дохід 1804 року
	За 1804 р.	За 1897 р.	
Київська	3518	1153114	327

Джерело: [1].

Площа земель лісгосподарського призначення (на той час під терміном — «землі лісового фонду») Київської області, відповідно, зменшилась. За обліком на 1 січня 1966 року вона склала 641,5 тис. га, у т. ч. облікова категорія «Землі Державного лісового фонду» — 461,6 тис. га [3]. У складі земель ДЛФ землі вкриті ліською рослинністю становили 371,5 тис. га та з урахуванням незімкнутих лісових культур та тимчасово не вкритих ліською рослинністю — це землі лісові 422,8 тис. га, або 91,8% від загальної площі землекористування у галузі державного лісівництва.

Окремо зазначимо, що економічна ефективність здійснення лісгосподарського виробництва у другій половині ХХ століття випала з уваги як органів галузевого управління, так і органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Цей процес продовжується також усі останні роки.

Найважливішим показником є площа земельних угідь, що надаються на право власності чи право постійного користування суб'єктам господарювання-землекористувачам згідно земельного законодавства з належним їх юридичним забезпеченням. На час проголошення Україною Незалежності всі облікові й статистичні дані мали визначення, що діяли на той час і відповідали економічним та соціальним

умовам системи державного централізованого управління, у т. ч. в назвах тих чи інших технічних термінів і визначень. У підзаголовку вказана аббревіатура «ЗЛГП» — це сучасний термін цільового (економічного) призначення земельних угідь — «Землі лісгосподарського призначення», що встановлено Земельним кодексом України [3]. Останнє відповідає обліковим категоріям землекористування, які встановлені Стандартною статистичною класифікацією землекористування ЄЕК ООН за їх еколого-економічним описом і призначенням [4] (далі — ССКЗем ЄЕК). Тому в подальшому викладенні будемо вживати терміни, які відповідають сучасним нормативно-правовим актам з обліку земель, у т. ч. у випадках заміни застарілих термінів (табл. 2).

Приведені дані з розподілу загальної площі ЗЛГП за обліковими категоріями землекористування є першоосною для управління і оцінки здійснення лісівництва за принципом ідентифікованого землекористування.

Керівним нормативно-правовим актом на поточний період по Київській області є Регіональна програма розвитку лісового господарства на період до 2015 року, затверджена рішенням п'ятнадцятої сесії обласної ради ХХІІІ скликання від 25.01.2001 № 263-15-ХХІІІ [6]. Вона розроблена на основі Державного лісового

**Площа земель лісгосподарського призначення у межах Державного лісівництва
Київської області за обліковими категоріями землекористування на 1 січня 1988 року, тис. га¹**

Область	Площа ЗЛГП	у тому числі землі:						
		Лісові						
		Вкриті ЛР			Незімкнуті лісові культури	Лісові розсадники і плантації	Тимчасово не вкриті ЛР	Усього земель лісових
		усього	у т.ч.					
лісові культури								
А	1	2	3	4	5	6	7	
Київська	483	423	248	10	1	7	441	

Джерело: [5].

¹ Облікові категорії землекористування за назвами актуалізовані зі ССКЗем ЄЕК та з Інструкцією з кількісного обліку земель Держземагентства України.

кадастру за обліком земель лісгосподарського призначення суб'єктів господарювання-землекористувачів державного лісівництва на 1 січня 1996 року.

Станом на 1 січня 2002 року лісівничо-таксаційні показники земель лісгосподарського призначення державного лісівництва області мають наступні виміри (табл. 3).

Ті ж дані обліку ЗЛГП з їх розподілом за обліковими категоріями землекористування станом на 1 січня 2011 року мають такі значення (табл. 4):

Лісові землі — 380,1 тис. га. Власне кажучи, саме ця облікова категорія землекористування є тим, що в уявленні громадськості іменуються з давніх часів лісом, для спеціалістів з землеустрою, лісівництва і екологів — це лісова екосистема, для економістів і користувачів деревини — джерело для виробництва лісових матеріалів, у т. ч. шляхом вилучення деревини із лісових екосистем. Останнє має здійснюватись згідно чинних лісівничих і при-

родоохоронних норм і правил, вироблених належним чином протягом століть.

Для наочності й порівняння змін у складі лісових екосистем приведемо їх поділ за екологічними компонентами та відносними показникам, у відсотках до загальної площі облікової категорії «землі лісові» на фіксовані дати (табл. 5).

Для загальної оцінки щодо раціональності використання земельних угідь облікової категорії землекористування «землі лісові» надзвичайно важливим є те, що впродовж майже четверті віку найважливіший екологічний компонент «Землі вкриті ліською рослинністю» утримується, практично, у стані екологічної рівноваги — 93–96% від їх загальної площі. Адже щорічно фіксується площа облікового компоненту «незімкнуті лісові культури» близько 3-х відсотків, що свідчить про те, що впродовж зазначеного періоду лісові екосистеми на площі близько 20%, раніше вкритих ліською рослинністю лісових насаджень, були

Таблиця 3

Площа земель лісгосподарського призначення за обліковими категоріями землекористування на 1 січня 2002 року, тис. га

Область	Площа ЗЛГП	у тому числі землі:						
		Лісові						
		Вкриті ЛР		Незімкнуті лісові культури	Лісові розсадники і плантації	Тимчасово не вкриті ЛР	Оргтех-призначення	Усього земель лісових
усього	у т.ч. лісові культури							
А	1	2	3	4	5	6	7	
Київська (2002 р.)	389,7	340,2	215,3	10,2	0,6	7	5,6	363,6

Джерело: [7].

Таблиця 4

Площа земель лісгосподарського призначення за обліковими категоріями землекористування на 1 січня 2011 року, тис. га

Область	Площа ЗЛГП	у тому числі землі:						
		Лісові						
		Вкриті ЛР		Незімкнуті лісові культури	Лісові розсадники і плантації	Тимчасово не вкриті ЛР	Оргтех-призначення	Усього земель лісових
усього	у т.ч. лісові культури							
А	1	2	3	4	5	6	7	
Київська (2011 р.)	405,3	355,1	235,0	11,8	0,7	6,7	5,8	380,1

Джерело: [8].

Таблиця 5

Порівняння розподілу земель лісових за екологічними компонентами лісових екосистем
впродовж 1988–2011 р. за часів Незалежності (%)

Землі:	1988	2002	2011
Землі ВЛР	95,9	93,6	93,4
Незімкнуті лісові культури	2,3	2,8	3,1
Лісові розсадники і плантації	0,2	0,2	0,2
Тимчасово не вкриті ЛР	1,6	1,9	1,8
Оргтехпризначення	0,0	1,5	1,5
Усього	100,0	100,0	100,0

омолоджені шляхом вилучення деревини для виробництва лісових матеріалів і нового на них лісовідновлення. А це — близько 70–75 тис. га за досліджуваний період.

За будь-яких умов — це позитивний результат діяльності у межах суб'єктів господарювання з лісового господарства області державної форми власності з урахуванням реалізації зазначеної вище Регіональної програми розвитку лісового господарства. Правда, було б вірніше говорити про Програму розвитку лісівництва, хоча сучасні менеджери галузі старанно його уникають. Достатньо нагадати про те, що у цитованій Програмі «Ліси Київщини» термін «лісівництва» взагалі не згадується. Хоча терміни «лісове господарство» і «лісівництво» зовсім не синоніми.

Як відомо, галузь природокористування — лісівництво, головним його ресурсом є земля, земельні угіддя, що виступають у якості продуктивної сили, опирається на чинний адміністративно-територіальний їх поділ. У Київській області на даний час є 25 адміністративних районів, розміщених частково у межах Українського Полісся і Лісостепової зони (рис. 1, мапа). Частка облікової категорії землекористування за ССКЗем ЄЕК «Землі лісогосподарського призначення» у межах районів є далеко не порівняльною. Розподіл їх за суб'єктами-землекористувачами зі сфери державного лісівництва (сучасні ДП_лісгоспи та ін.), що була успадкована з минулої системи державного галузевого централізованого управ-

ління і децю доповнена, залишається переважно таким, який було встановлено за радянських часів за адміністративними механізмами тої пори. Тобто, без найменшого еколого-економічного аналізу розмірів і меж ДП_лісгоспів, формування їх організаційно-господарського

Рис. 1. Мапа поділу території Київської області на адміністративні райони

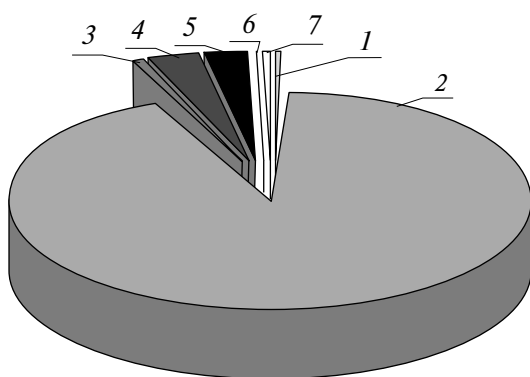
поділу, визначення їх виробничої потужності та кадрового забезпечення.

На даний час у галузі державного лісівництва області діє 16 (шістнадцять) суб'єктів господарювання-землекористувачів, різних за розміром підвладної їм площі, до того ж, мало враховуючи межі суб'єктів адміністративно-територіального поділу. Простий розрахунок показує, що в середньому на одне ДП_лісгосп приходить 1,5 райони, що свідчить про над районний зміст землекористування, який суперечить сучасним повноваженням органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Разом з тим ускладнюються і питання здійснення Земельної реформи у галузі лісівництва та взаємні зв'язки між ДП_лісгоспами і районними органами влади. В окремих випадках ДП_лісгоспи «володіють» земельними угіддями у межах 4-х і більше районів, що неперечно впливає на формування фінансових показників їх діяльності та продуктивних витрат на лісгосподарське виробництво.

Так, облікова категорія «Землі лісові та інші залісені», тобто ліси за станом біоценозу, є абсолютно домінуючою часткою, що становить 93,8% (рис. 2).

За внутрішньогосподарським поділом земельних угідь на рівні ідентифікованих землекористувачів для здійснення ефективного

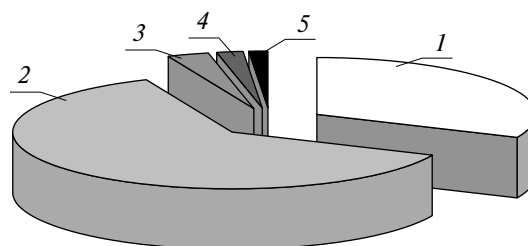
- 1 — землі сільськогосподарські (0,4%)
- 2 — землі лісові та інші залісені (93,8%)
- 3 — забудовані (0,5%)
- 4 — землі відкриті заболочені (2,7%)
- 5 — землі сухі відкриті з особливим РП (2,3%)
- 6 — землі під водою (0,2%)
- 7 — землі відкриті без рослинного покриву (0,1%)

Рис. 2. Землі лісгосподарського призначення за розподілом на еколого-економічні категорії обліку Київської області, 2014 р. (%)

землекористування має поділ власне облікової категорії «Землі лісові» — це і є ліси за економічним змістом і лісовою екосистемою — за екологічними вимірами і спостереженнями. Вони не одномірні, складається з окремих екологічних компонентів (рис. 3).

Зважаючи на це, характеристики стану земельних угідь під час здійснення лісівництва для обліку і оцінювання лісів за європейськими вимірами маємо аналізувати саме землі лісові з усіма їх компонентами, а показник частки земель, вкритих лісовою рослинністю, є лише одним із вимірів раціональності використання земель лісових, як чітко визначеної облікової категорії та об'єкту праці. Адже, коли мова йде про природокористування, то одним і найбільш головним його об'єктом є земля, земельні ресурси. «*Природокористування в галузі лісівництва — це сфера виробничої та наукової діяльності, спрямованої на продуктивне використання лісових земель, призначених і придатних для вирощування лісів за типами лісорослинних умов*» [10]. На сучасному рівні розвитку лісівництва його здійснення можна і необхідно робити на основі новітніх даних щодо ґрунтово-типологічних досліджень земель лісових та обліку їх потенційної продуктивності на їх основі [11], чого не мали жодні з попередників сучасних працівників і менеджерів галузі українського лісівництва.

Усе перелічене та інші можливості організаційного, технічного і наукового забезпечення створюють умови для подальшого удосконалення лісівництва в межах земель лісгосподарського призначення, на основі самоокупності й прибутковості господарювання, сталого природокористування, утримання і поширення

- 1 — вкриті ЛР природного походження (31,6%)
- 2 — вкриті ЛР штучного походження (62,0%)
- 3 — незімкнуті лісові культури (3,1%)
- 4 — тимчасово не вкриті ЛР (1,8%)
- 5 — землі лісові службово-технологічного походження (1,5%)

Рис. 3. Ліси Київської області Держлісагенства України за їх екологічними компонентами, % (2011 р.)

лісових екосистем області шляхом сталого та науково-обґрунтованого їх розвитку і забезпечення екологічно зваженої рівноваги.

1. Природно-кліматичні та економічні умови Київської області є досить сприятливими для здійснення агроекологічного лісівництва з урахуванням достатньо повного науково-технічного забезпечення та багатовікового практичного досвіду його здійснення, починаючи з XVIII століття.

2. Поточна діяльність лісівництва в області здійснюється на основі Регіональної програми розвитку лісового господарства на 2001–2015 рр., дія якої закінчується, знеособлена і не містить відображення в ній вимог щодо здійснення Земельної реформи в Україні, вирощування і реалізації головної продукції лісівництва — деревини у стані росту для промислового виробництва лісових матеріалів і отримання доходу.

3. Програмні аспекти державного лісівництва недостатньо відповідають умовам ринкової економіки, які все ще у більшості опираються на методи централізованого державного управління. При цьому належно не виражені особливості ідентифікованої відповідальності землекористувачів з лісівництва ДП_лісгоспів та ін. господарюючих суб'єктів за економічні результати використання ними землі, формування самоокупності й прибутковості лісогосподарського виробництва.

4. Система організаційно-господарського розподілу лісів між лісгоспами зберігається з радянських часів, мало враховує адміністративно-територіальний поділ області потребує удосконалення, у т. ч. з урахуванням сучасного політичного курсу держави на децентралізацію управління економікою країни.

ВИСНОВКИ

Подальший розвиток лісівництва в області на найближчі 5–10 років доцільно здійснювати з урахуванням його ідеології і опори на сучасне розуміння у якості об'єкту праці «Землі лісогосподарського призначення» та у їх складі «Землі лісові» (у свідомості громадськості — ліси, за екологічним змістом — лісові екосистеми) аналогічно країнам Європейського Союзу.

Головна продукція лісівництва деревина для виробництва лісових матеріалів має набути основного джерела надходжень разом з використанням супутніх лісівництву і друго-рядних лісових матеріалів, наданням послуг у т. ч. з мисливства тощо. Відповідні надходження мають створювати основу для формування самоокупного і прибуткового господарювання ДП_лісгоспів та інших суб'єктів господарювання з державного лісівництва.

Розширення повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування потребує здійснення заходів з удосконалення прозорості фінансових надходжень господарської діяльності суб'єктів господарювання з лісівництва виключно в межах адміністративно-територіального поділу області.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Столетие учреждения Лесного департамента. 1798 — 1898 // Факсимильное издание Федеральной службой лесного хозяйства России. — С.-Петербург: Типо-литография Ю.Я. Римана, Виленский пер. 6, 1998 г. — 210 с.
2. Лесной фонд УССР. 1966 // Министерство лесного хозяйства УССР. — Киев, 1967. — 24 с.
3. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768 25 жовтня 2001 року. Із змінами / [Електронний ресурс] Режим доступу: // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
4. Стандартная статистическая классификация землепользования ЕЭК ООН // Статистическая комиссия и Европейская экономическая комиссия. Конференция европейских статистиков. Тридцать седьмая пленарная сессия. — Женева, 12–16 июня 1989 года.
5. Краткий справочник по лесному фонду Украинской ССР (составлен по материалам учёта лесного фонда на 01.01.1988 г.) // Министерство лесного хозяйства Украинской ССР. — Киев, 1989. — 118 с.
6. Регіональна програма розвитку лісового господарства Київської області на період до 2015 року. Затверджена рішенням п'ятнадцятої сесії обласної ради XXIII скликання від 25.01.2001 № 263-15-XXIII / Електронний ресурс. Режим доступу // http://kyivvlis.com.ua/lisi_kiivshini.html
7. Короткий довідник лісового фонду України за матеріалами обліку лісів станом на 1 січня 2002 року // Державний комітет лісового господарства України. — Ірпінь — 2003. — 149 с.
8. Довідник лісового фонду України: [за матеріалами обліку лісів 2011 року] // Державне агентство лісових ресурсів України. Українське державне проектно-виробниче об'єднання. — Ірпінь, 2012. — С. 18–19.
9. Фурдичко О.І. Землі України і проблеми обліку використання земель лісових і лісових екосистем / О.І. Фурдичко, А.М. Бобко // Землепорядний вісник. — 2012. — №7. — С. 23–28.
10. Фурдичко О.І. Екологічні проблеми природокористування в науці і практиці лісогосподарського виробництва / О.І. Фурдичко // Вісник Національної Академії Наук України. — 2012. — № 4. — С. 39 — 47.
11. Фурдичко О.І. Еда топ — первинна екокомірка для формування лісових екосистем і агроландшафтів у аграрному виробництві / О.І. Фурдичко, А.М. Бобко // Агроекологічний журнал. — 2011. — № 4. — С. 5–12.